

Lunds universitet
Socialhögskolan
Socialt arbete med barn och ungdomar
Vårterminen 2003

Tänk efter före!

Sex- och samlevnadsundervisning i den svenska grundskolan

Författare: Nina Larsson

Handledare: Torbjörn Hjort

Abstract

In this thesis, the sexuality education in Swedish elementary schools, as performed by teachers and external lecturers, was evaluated. Four teachers and four representatives of various non-profitmaking organisations were interviewed on their educational work and on their opinions of the sexual education. Two principal topics were covered; aspects of the education, and the concept of the knowledge/practise gap (i.e. the gap between what young people learn about sexuality in school and what they do in practise). Educational aspects included, for instance, the purpose and the forms of the education. This topic was analysed with models from communication theory, with respect to the probability of the message (i.e. the sexual education) to reach the receivers (i.e. the pupils) and affect their action. The topic of the knowledge/practise gap concerned how the gap is reflected in the education, and how the pupils' actions are affected. This material was analysed with Antonovskys' theory of sense of coherence. The analysis showed that the problem is often not a lack of knowledge, but the information shows a lack of meaningfulness to the pupils, making them less receptive. Furthermore, the degree of ripeness is diverse at this age, and therefore all pupils cannot be reached simultaneously.

Förord

Jag skulle vilja tacka alla ni som har ställt upp på intervju. Utan er hade denna uppsats aldrig gått att genomföra.

Ett stort och kärleksfullt tack till Dag Holmberg som alltid finns där och stöttar när det behövs som mest.

Tack till Dag Holmberg, Maria Bangura Arvidsson, Bodil Rasmusson för deras handledning till uppsatsen.

*”Har du ett anlet, som skönt är att se, sträck ut dig påryggen,
är i din rygg du förtjust, lå dig dåskådas pårygg.”*

(Ovidius, Konsten att Älska, tredje boken)

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
1.1	Problemformulering	3
1.2	Syfte	4
1.3	Frågeställningar	4
1.4	Teoretiska utgångspunkter	4
1.5	Metod	5
1.5.1	Metodval	5
1.5.2	Urval	5
1.5.3	Tillvägagångssätt och etiska övervägande	6
1.5.4	Bearbetning och analys av det insamlade materialet	6
1.5.5	Tillförlitlighet	6
1.6	Källkritiska aspekter	7
1.7	Fortsatt framställning	8
2	Historik	9
2.1	Sexualupplysning genom historien	9
2.2	Skolan och sexualundervisningens historik	10
3	Tidigare forskning	11
3.1	Ungdomars kunskaper	12
4	Presentation av teoretiska utgångspunkter	13
4.1	Begreppet ”kunskap-handling gapet”	13
4.2	Perspektiv för undervisningen	13
4.2.1	Begrepp sex- och samlevnads undervisning. Vad säger läroplanen?	14
4.2.2	Frivilligorganisationernas utgångspunkt	15
4.3	Subjekt- objekt relationens betydelse för ämnet och läraren	16
4.4	Kommunikationsteorier	16
4.4.1	Shannon och Weavers kommunikationsteori	16
4.4.2	Jakobsons modell	18
4.4.3	Antonovsky	19
5	Resultatsredovisning	20
5.1	Vilket underlag fås ifrån uppdragsgivaren	21
5.2	Vetskap om och samarbete med andra organisationer	21
5.3	Tema 1	22
5.3.1	Syftet med sexualundervisning i skolan	22
5.3.2	Vad ingår i undervisningen?	22
5.3.3	I vilken form ska undervisningen bedrivas?	23
5.3.4	Vem bör hålla i undervisningen?	24
5.4	Tema 2	25
5.4.1	Aktiviteter för ungdomar utanför skolans ram, där undervisning i sex och samlevnad är möjlig	25
5.4.2	Tankar kring att överbrygga gapet kunskap-handling	26
5.4.3	Vad kan man göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen?	27
6	Analys	28
6.1	Tema 1	28
6.1.1	Vad är syftet med att undervisa i sex- och samlevnad?	28
6.1.2	Vad ingår i sex- och samlevnadsundervisningen?	29
6.1.3	I vilka former ska undervisningen bedrivas?	29
6.1.4	Vem bör hålla i undervisningen?	31
6.2	Tema 2	32
6.2.1	Hur kan man arbeta för att minska gapet mellan kunskap-handling?	32
6.2.2	Vad kan man göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen?	34
7	Slutdiskussion	35
8	Källförteckning	36
8.1	Referenser	36
8.1.1	Tidskriftsartiklar	36
8.1.2	Officiella tryck	37
8.2	Övriga Källor	37
8.2.1	Dagstidning	37
8.2.2	Internet	37
8.2.3	Intervju, besök	37
8.3	Bilaga	38

1 Inledning

1.1 Problemformulering

Det bedrivs i Sverige ett omfattande arbete för att förebygga oönskade graviditeter och STD, sexuellt överförda sjukdomar. En studie som presenteras i Lena Lennerheds rapport (1996) om att förebygga oönskade graviditeter och sexuellt överförda sjukdomar, framkommer det att ungdomar har faktakunskap om området STD men inte praktiserar den. Under våren 2003, informerades dessutom socialstyrelsens epidemiologiska centrum att tonårsaborterna har ökat med 50 % de senaste sju åren¹ (Socialstyrelsen). Viveca Odling, socialstyrelsens expert i abortfrågor, menar att det går inte att peka på några speciella faktorer varför aborterna fortsätter öka, men anser att rådgivningen bör byggas ut för ungdomar (Sydsvenskan Torsdag 20 mars 2003).

Detta gör att man kan ställa sig frågan: läggs det ner mycket tid och energi på förebyggande verksamhet, såsom sex- och samlevnadsundervisning i skolorna, arbete av frivilligorganisationer m.m., som enbart ger kunskap men inte ändrar handlingen? Behövs det, med tanke på detta, mer rådgivning och undervisning än vad som idag erbjuds? Det kanske är så att resurserna finns men att dessa ej används på rätt sätt.

En av de största resurserna som används i preventionssyfte, är skolan. Om man vill studera hur denna resurs fungerar idag, så kan man utgå ifrån en undersökning av vad skolan anser vara sin uppgift i undervisningen av sex- och samlevnad. Är perspektivet biologiskt och undervisningen enbart kunskapsbaserad, eller används undervisningen även som en kanal för att förmå ungdomar ändra sitt beteende i handling? En vidare viktig resurs i preventionssyfte är de frivilligorganisationer som arbetar med sex och samlevnad. Skola och frivilligorganisationer har verksamhet som riktar sig mot ungdomar och i många fall bjuder skolan in frivilligorganisationer för att undervisa i skolan. Jag tror att det är viktigt att även studera skolans undervisning ur frivilligorganisationers perspektiv, för att få en bred bild av sex- och samlevnadsundervisning.

Vi människor önskar oss alla att vi ska vara friska. Sjukdomar som HIV, Klamydia, Gonorré m.fl. är sjukdomar som till största delen smittas genom sexuella relationer, och detta vet de flesta. Så varför skyddar man då inte sig? Detta gap mellan kunskap-handling är något som måste diskuteras. Frågan här är hur man kan nå fram till en förändring av ungdomars handlingar. Förmedlas informationen på ett sådant sätt att ungdomar tar till sig kunskaperna? Behövs det komplement till den fokusering på kunskaper som anses råda idag?

---

¹ Beräkning baserad på statistiskmaterial från Socialstyrelsen, se 8.2.2

1.2 Syfte

Syftet är att undersöka hur sex- och samlevnadsundervisning bedrivs i skolan, samt belysa problematiken kring gapet kunskap-handling.

1.3 Frågeställningar

- Vad är syftet med att undervisa i sex- och samlevnad?
- Vad ingår i sex- och samlevnadsundervisningen?
- I vilka former ska undervisningen bedrivas?
- Vem bör hålla i sex och samlevnadsundervisningen?
- Hur kan man arbeta för att minska gapet mellan kunskap-handling?
- Vad kan man göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen?
- Vilka likheter och skillnader finns mellan skolans och frivilligorganisationernas sätt att närma sig dessa frågor?

1.4 Teoretiska utgångspunkter

Eftersom mycket av problemen rör kommunikationen mellan undervisare och elever så kommer jag att utgå från olika kommunikationsteorier, som Shannon och Weavers grundläggande modell och Jakobsons utveckling av denna modell. Genom att analysera utifrån kommunikationsteorin försöker jag analysera undervisningens effektivitet att förmedla sitt budskap så att eleverna förändrar sin handling. Därigenom diskuterar jag begreppet gapet mellan kunskap-handling. Vidare så är Antonovskys teori central för att förstå mekanismerna för hur individer tar till sig kunskap och låter kunskapen styra handlingar. Därför kommer jag att använda denna teori för att analysera i vilken grad undervisningen lyckas överbrygga gapet kunskap-handling. Jag kommer dessutom att sätta det insamlade materialet i relation till den historiska bakgrunden samt tidigare forskning.

Det är här väsentligt att nämna min användning av uttrycket ”att ta till sig kondomen”. Begreppet är inte synonymt med ”att ta till sig information om kondomen”. ”att ta till sig kondomen betyder att man ändrar sitt beteende medan ”tar till sig information om kondomer” är just vad ungdomar gjort, utan att detta fått någon effekt på deras handling.

1.5 Metod

1.5.1 Metodval

Jag ville göra en undersökning om den sex- och samlevnadsundervisning som bedrivs i den svenska skolan samt diskutera gapet mellan kunskap-handling. Jag behövde samla in data om lärares och frivilligorganisationers erfarenheter, kunskap tankar och upplevelser kring området. Denscombe menar att när en forskare har bestämt sig för att använda sig av intervjuer, utifrån sitt syfte med ett projekt, beror det på att forskaren vill förvärva material som ger mer djupgående information i ämnet. Vidare påpekar Denscombe att man kan förvänta sig mer detaljerade och fylliga data vid intervju ansikte mot ansikte (Denscombe, 1998). Därför var intervju som metod ett naturligt val för mig, vilket gav mig tillgång till den information jag ville åt.

1.5.2 Urval

Denscombe menar att de informanter som väljes av en forskare är en medveten handling från dennes sida. Oftast har informanterna något speciellt att bidra med. Forskaren väljer, utifrån det övergripande syftet med intervjuerna, den inriktning informanterna har. Tyngdpunkten för forskaren är att välja de nyckelpersoner som finns inom fältet inom studiens område (Denscombe, 1998).

Jag har sökt upp lärare från tre olika skolor. Tanken med detta var att jag förmodade att skolor arbetar på lite olika sätt. För att få en bredare bild av sex- och samlevnadsundervisningen var detta, enligt mig, nödvändigt. Tre av de intervjuade arbetar i Lund på Tunaskolan respektive Fäladsgården. Den fjärde läraren arbetar i Rönnensskolan i Malmö. Det enda krav jag har ställt var att läraren någon gång själv ska ha undervisat i sex- och samlevnadsundervisning i skolan.

Representanterna från frivilligorganisationerna kommer från tre olika organisationer: en representant för Noaks ark respektive Riksförbundet för sexuell upplysning, dvs. RFSU, och två representanter för Kärleksakuten. Det enda krav jag har ställt var att dessa någon gång själv ska ha undervisat i sex- och samlevnadsundervisning i skolan.

Noaks arks verksamhet inriktar sig på förebyggande och stödjande verksamhet inom HIV-området. Kärleksakuten utgörs av studerande vid läkarlinjen som har till uppgift att gå ut i skolor och informera om sex- och samliv, och ingår i ett nätverket IFMSA (International Federation of Medical Students). RFSU:s verksamhet beskrivs av dess namn.

Min uppfattning är att de informanter jag intervjuat utgör ett representativt urval av de nyckelpersoner som finns inom området sex- och samlevnadsundervisning i den svenska grundskolan.

1.5.3 Tillvägagångssätt och etiska övervägande

För datainsamlingen har jag valt att intervjua sammanlagt åtta representanter, dels från skola och dels från frivilligorganisationer. För att få kontakt med lärare har jag via brev till rektorn vänt mig till dessa. Kontakten med frivilligorganisationer sköttes via brev och telefon. Jag har valt att använda mig av standardiserade intervjuer med öppna svarsalternativ (se bilaga 1), dvs. frågor som likalydande och i samma inbördes ordningsföljd ställs till alla respondenter (Roos, 1984). Jag har dock tagit mig friheten att omformulera frågorna och ändra på ordningsföljden när situationen så krävt. Intervjuerna varade i genomsnitt 45 minuter, den kortaste 30 minuter och den längsta närmare 55 minuter. Vid samtliga åtta intervjuer använde jag mig av en bandspelare för upptagning.

Denscombe talar om informerat samtycke (Denscombe, 1998). Jag har använt mig av detta då jag har informerat de tilltänkta intervjupersonerna om att intervjun kommer att spelas in på band vid första kontakten med dem. Jag har förklarat att jag ska använda det material och skriva ut men när uppsatsen är färdig kommer banden att raderas. Alla tillfrågade har fått erbjudandet att läsa den utskrivna intervjun. Samtliga har avböjt. Samtliga tillfrågade har blivit erbjudna att delta anonymt i studien, vilken ingen har valt.

1.5.4 Bearbetning och analys av det insamlade materialet

Vid samtliga intervjuer använde jag mig av bandspelare för upptagning. Därigenom behövde jag inte anteckna under själva intervjun utan kunde helt koncentrera mig på det som sades. Efteråt har jag från banden skrivit ned det som sades. Sedan gick jag igenom intervjuerna var för sig och markerade de olika teman som hörde samman och sammanställde dessa. På min handledares begäran ändrade jag min första presentation av det redovisade materialet. Han förordade att jag ej skulle använda citat från de tillfrågade för att redovisa materialet och istället göra en sammanställning av vad de tillfrågade sade. Jag har därför till stor del bearbetat intervjuerna från talspråk till skriftspråk och låtit antalet citat vara mycket få. Självt anser jag att det är trevligare och intressantare läsning om man använder citat från de tillfrågade.

Utifrån det redovisade materialet har jag sedan gjort en analys utifrån uppsatsens teoretiska delar.

1.5.5 Tillförlitlighet

En fara med intervjuer är att undersökningar har visat människor svarar olika på samma fråga beroende på hur de uppfattar personen som ställer frågan; fenomenet kallas intervjuareffekt. Det är framför allt intervjuarens kön, ålder och etniska ursprung som kan påverka hur villiga

informanterna är att ge information och hur ärlig denna information är. Denscombe anser att vilken effekt en forskares identitet har beror på vilken typ av ämne som diskuteras. Denscombe anser att det är vid särskilt känsliga frågor som en intervjuarens identitet får särskild betydelse (1998). Det är svårt att föreställa att min identitet har påverkat de jag tillfrågat. Jag har vänt mig till professionella inom området sex- och samlevnad. Jag har inte ställt frågor till dem som privatpersoner utan som professionella. Vidare tror jag att jag har en alltför begränsad kunskap för att kunna påverka de åsikter som förts fram, eller ens ifrågasätta det de säger. De intervjuade personerna var typiska representanter för den sortens personer som var engagerade i de respektive frivilligorganisationerna. Med detta menar jag att representanterna från Kärleksakuten är till ålder och engagemang representativa för de som rekryterats som ”yngre vuxna” informatörer. Representanten från RFSU innehar Malmös enda heltidstjänst i området och definierar därmed deras policy. Representanten för Noaks ark arbetar på deras mottagning. Skillnaderna mellan personerna speglade de respektive organisationernas policy. Man bör ha i åtanke att en av läraren dessutom är engagerad i en frivilligorganisation med inriktning mot sexualupplysning.

1.6 Källkritiska aspekter

Det material som ligger till grund för arbetet med denna uppsats är dels faktamaterial och dels beskrivningar av analysverktygen. Faktamaterialet utgörs av rapporter från Folkhälsoinstitutet, Skolverket, enheten för Internationell Hälso- och Sjukvårdsforskning (IHCAR) och Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds Universitet. Dessa material är svåra att granska kritiskt på grund av deras officiella karaktär. Det är svårt att ställa sig frågor såsom hur är frågor ställda? Finns det begränsningar i urvalet? osv. Den typ av material som jag använt presenteras i stora delar som färdiga resultat. Författaren har då valt att göra på ett visst sätt och får genomföra den officiella karaktären en ”stämpel” på materialet, vilket ofta ersätter information om bakgrundsmaterialet och medför summariska källhänvisningar, till skillnad mot t ex vetenskapliga skrifter med referee-system. Istället har en viss försiktighet skett vid urvalet av fakta och uppgifterna har ställts mot övrigt material för att undersöka om konsensus föreligger.

Materialet i analysdelen utgörs dels av kommunikationsteorierna som är hämtade från Fiskes bok, vilken används som kursmaterial vid Sociologiska institutionen vid Lunds universitet. När det gäller officiellt kursmaterial, som t ex kurslitteraturen om kommunikationsteori, så ligger svårigheten i att granska Fiskes urval av teorier i att han valt ut dem från ett mycket stort fält, utanför mina erfarenhetsområden. Man måste känna till hur detta fält ser ut för att ha kompetens att genomskåda hur Fiske har gjort sitt urval och hur han valt presentera det. Att boken har statusen som kursbok

gör att allt är presenterat som ett sammandrag och en presentation av ett forskningsfält. Antonovskys teorier är hämtade från hans egna skrifter, som ingår i kursmaterial från Socialhögskolan vid Lunds universitet

Den delen av källorna som det är störst anledning att ifrågasätta autenciteten hos är materialet som är taget från Internet. I denna uppsats så inskränker sig detta material till att omfatta två faktauppgift hämtade från Socialstyrelsens respektive Skolverkets officiella hemsidor, varför materialet bör kunna ses som tillförlitligt.

För att förklara begreppet kunskap-handling har jag använt mig av en artikel skriven av Allen. Allens studie gick ut på att intervjua ungdomar om hur de själva såg på sin sexualkunskap. Eftersom detta ligger i periferin för min uppsats har jag valt att inte fördjupa mig djupare i Allen. Dessutom är hennes utgångspunkt annorlunda än min, då hon gör intervjuer med Nya Zeeländska ungdomar. Eftersom skolan i Nya Zeeland skiljer sig från den svenska bör man vara försiktig med att göra jämförelser mellan materialen. När det gäller gapet kunskap-handling har begreppet identifierats i samhället. Dock finns det ingen litteratur som berör problemet närmare på ett allmänt plan (de vetenskapliga studier som gjorts är kopplade till det specifika skolsystemet, företrädesvis det brittiska). Den litteratur som omnämner problemet är inte analyserade, vilket gör det svårt för mig att använda det befintliga materialet för att sammanställa en djupare analys utan att blanda in irrelevant material och göra spekulationer. Eftersom den litteratur som går att finna i Lunds universitets databas inte är adekvat har jag försökt göra en egen analys av begreppet utifrån kommunikationsteorin.

1.7 Fortsatt framställning

Jag börjar med att ge en bakgrund till ämnet i form av en historik uppdelad i de två delar, där den första skildrar allmän sexualupplysning varpå följer en del specificerad mot skolans sexualundervisning där även läroplanen ingår.

Historikkapitlet bildar underlag till ett kapitel med de teoretiska utgångspunkter som kommer att användas i analysdelen. Denna del börjar med en genomgång av tidigare forskning som sedan följs av ett kapitel med genomgång av analysverktygen.

I nästa kapitel redovisas det insamlade materialet, som analyseras i det därpå följande kapitlet. Avslutningsvis följer en diskussion där resultaten sammanfattas och tolkas.

2 Historik

2.1 Sexualupplysning genom historien

Sexualupplysning är i sig inget nytt. Under århundradena har ett flertal böcker om kärlekskonst publicerats, såsom Ovidius *Ars Amatorias*, konsten att älska. Även andra typer av ”*manualer*” i kärlekskonst har funnits inom flera högkulturer såsom Indien och Kina. Råd och föreställningar i sexuella frågor har överlevt från antiken långt in i modern tid. Ett exempel på detta är föreställningen att barn kommer till genom att mannen och kvinnans sädesvätskor blandas och att även kvinnan får en sort utlösning inne i slidan, som är en ”*inverterad penis*”. Denna uppfattning, som härrör från Galenos får en barnmorska på 1500-talet att råda ett par som inte kan få barn att se till att de får orgasm/utlösning samtidigt. Så att säden blandas och ett barn blir till. År 1969 publicerades ett mer än tvåhundra år gammalt kompendium nertecknat av en studerande från en serie föreläsningar som Carl von Linné höll för medicine studerande om ”*Sättet att tillhoppa gå*”. Texten är tekniskt detaljerad men utan den problematisering som senare blivit vanlig. Sexuallivet beskrivs som ”*en stor förlustelse och ett sött nöje*” (Centerwall, 1995, sid 23).

Kravet på sexualupplysning har ända från 1700-talet haft samband med de veneriska sjukdomarnas (STD) härjningar (Centerwall, 1995). Det var då ett samhällsligt intresse att förebygga olika sjukdomar i Sverige. Sjukdomar tog då många liv och det var inte bra sett utifrån befolkningspolitiskt perspektiv. Genom att förebygga sjukdom kunde man på ett enkelt sätt öka den produktiva delen av befolkningen såsom arbetare och soldater. (Lennerhed, 1996). Det fanns redan på 1700-talet ganska detaljerade beskrivningar av symptomen så att den drabbade så fort som möjligt skulle uppsöka någon läkekunnig för hjälp (Centerwall, 1995).

I modern tid ger ofta sexualupplysare och undervisare en bild av att tystnaden rådde i anslutning till det sexuella livet under den så kallad viktorianska synen under 1800-talet och i början av 1900-talet. Detta är bara delvis sant. Snarare har forskare, som exempelvis Foucault, velat visa på hur man skapat en ny sexualsyn genom att reglera och förhemma sexualiteten. Den viktorianska synen krävde anständighet och självkontroll. Sexualiteten problematiserades och utsattes för juristers, läkares, polisens och prästers uppmärksamhet (*ibid.*). I Sverige hade prästerskapet under 1800-talet och i början på 1900-talet stort inflytande och kontroll över sexualmoralen. Genom husförhören hade prästen i församlingen till uppgift att kontrollera sin sockens sexualmoral. När industrialismen med ökad urbanisering tog fart, tappade kyrkan sin kontroll. I det tomrum som uppstod, samt ur behovet av nya förklaringar av sexualiteten, fick läkarna och naturvetenskapen inflytande över denna. Sjukvården och skolan blev nya arenor för att förmedla och kontrollera den svenska sexualmoralen (Sandström, 1995).

En av de första att föra talan för en sexualupplysning i modern mening var Knut Wicksell i slutet av 1800-talet. Han hävdade, utifrån ekonomisk synvinkel, att prevention skulle förhindra stora barnkullar (Bygdeman och Lindahl, 1994). Han såg barnbegränsandet som ett medel mot fattigdom och dryckenskap, detta genom att informera om försiktighetsmått, dvs. preventivmedel (Centerwall, 1995). Den första dokumenterade sexualundervisningen för ungdomar berörde endast flickor. Det var gynekologen Karolina Widerström som undervisade på högre flickskolor under 1890-talet. Att endast flickor fick del av undervisningen förklaras med att de skulle lära sig att skydda sig mot männens starka sexualdrift. Pojkarna skulle inte upplysas i onödan eftersom detta kunde leda till att man väckte "*den björnen som sover*" (Sandström, 1995). Sexualupplysningen var vid den tidpunkten ett känsligt ämne, och särskilt kontroversiell var den upplysning som vände sig till unga. Många befارade att tal om sexualitet skulle väcka de ungas drift i förtid, och istället resultera i vad upplysningen sades skydda dem mot: oönskade graviditeter, könssjukdomar och "känslomässig förflackning" (Lennerhed, 1996).

2.2 Skolan och sexualundervisningens historik

Den första riksdagsmotionen som föreslog att skolan borde informera om STD kom redan 1908, men avslogs dock. Under de följande åren förekom återkommande motioner som föreslog en generell sexualundervisning i skolan (Centerwall, 1995). 1918 tillsattes en statlig kommitté som skulle lägga förslag till åtgärder för att sänka STD-talen. En läkare i den kommittén skrev en hel kursplan för sexualundervisning i skolan. Han ansåg att undervisning var det enda sättet att nå varaktiga resultat. Han ville ge unga människor en mogen attityd till sin sexualitet och hävdade att sexualundervisningen skulle visa att sexualiteten inte är smutsig. Kursplanen publicerades av kommittén och kom att bli ett viktigt stöd för sexualundervisning (Bygdeman och Lindahl, 1994).

Under 1920-talet var samhällsförändringarna stora på många områden. Det är en tid som också kallats den första sexuella revolutionen. Synen på sexualiteten blev friare och de unga sökte nya samlevnadsformer. Den öppnare sexualsynen gav även en del oönskade konsekvenser. De oplanerade och oönskade graviditeterna blev fler och STD ökade bl. a. eftersom okunnigheten om preventivmedel var stor (*ibid.*). Under tjugotalet började på vissa skolor någon form av information om könslivet och STD att genomföras. Många handledningar och informationsskrifter om sexual- och hygienfrågor publicerades under 30-talet (Centerwall, 1995).

Under 1940-talet började sexualundervisning att införas i den svenska folkskolan. Precis som på Karolina Widerströms tid hävdade motståndarna till undervisningen att "*man ska inte väcka den björn som sover*". Förespråkarna hävdade istället att just kunskap var det som möjliggjorde ett

ansvarsfullt beteende. Vart efter tiden gick utvecklades dock en enighet om att sexualundervisning för barn och ungdomar var en viktig preventiv åtgärd. Skolans sexualundervisning framstod allt mindre som kontroversiell och 1955 gjordes undervisningen obligatorisk för alla barn från årskurs ett (Lennerhed, 1996). Det var fortfarande en tydlig samhällelig önskan att sexualiteten skulle inordnas i äktenskapet men förekomsten av sexuell relation före äktenskapet erkändes. Sexualupplysningen hölls vanligtvis av biologiläraren där befruktningen blev det centrala. Med biologiska förklaringar gavs exempel på skillnader mellan könen där männens inneboende starka sexualdrift lyftes fram och jämfördes med kvinnans näst intill obefintliga drift (Sandström, 1995).

Under 60-talet började man kritisera sexualundervisningens grundtankar. Kritiken rörde att man inte bara måste acceptera att ungdomar hade samlag utan även att rätten till sexuellt liv skulle gälla för pojkar och flickor. En ”utredning rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbete” kom att tillsättas 1964. Denna utredning tog tio år, delvis på grund av att man gjorde den största sexualvaneundersökningen någonsin i Sverige. Det var den första utredning i världen som byggde på ett representativt urval av en hel befolkning. Utredningen låg sedan till grund för den nya handledningen om ”Samlevnadsundervisning” som publicerades av Skolöverstyrelsen 1977. Den nya handledningens analyser och faktagrund var av ett helt annat slag än de tidigare. Handledningen tog ställning för att skolan bör vara värdeneutral ifråga om föräktenskapliga sexuella relationer (Centerwall, 1995). Sexualundervisningen skulle bygga på gemensamma värden som stärker demokratin, till exempel tolerans, samverkan och likaberättigande. En ny syn på sexualiteten var därmed fastslagen (Sandström, 1995).

Under 1970-talet skedde det en stor förändring. Synen på sexualitet och barnafödande blev öppnare, ungdomar kunde få preventivmedel och det blev legitimt att planera sin sexualitet. 1980-talet innebar en ny vändning. Genom tillgången av olika preventivmedelsmetoder innebar även en ökad sexuell aktivitet. Följden blev att könssjukdomar spreds. Det blev nu viktigt med rådgivning som riktades att bevara fertiliteten, när man väljer att skjuta upp barnafödandet är det viktigt att bevara denne. Under senare år har, inte minst på grund av risken för HIV, information om STD ökat (*ibid.*).

3 Tidigare forskning

Idag finns det ingen samlad bild av hur sex – samlevnadsundervisningen ser ut. Vad är innehållet i undervisningen? Vilka metoder som används? Hur många timmer det läggs på undervisningen, och

vem det är som håller i undervisningen? Det som finns är en del spridda rapporter, och utifrån dem kan en del slutsatser dras (Lennerhed, 1995).

Uppföljning av skolans sex- och samlevnadsundervisning ha givit en bild av att undervisningen fungerar olika i olika skolor och även att undervisningen kan se ut olika i olika klassrum inom en och samma skola (Forsberg, 2000). Sex och samlevnadsundervisning kan bestå av exempelvis att inom ämnet biologi lägga betoningen på faktaöverföring om kroppsfunktioner, preventivmedel och STD. Undervisningen kan också innehålla "Livskunskap" där elevvårdspersonal, lärare, fritidspersonal och barnmorskor från ungdomsmottagningen samarbetar, och där elever utifrån värderingsövningar och forumspel lär sig samtala om samlevnad (Lennerhed, 1996).

Gunilla Jarlbro har gjort en av de få sammanställningarna om sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan. Rapporten baseras på 456 enkätsvar om sex- och samlevnads undervisning från grundskolor i södra Sverige. Resultaten pekar på att undervisningen i de undersökta skolorna ofta är traditionell, både vad gäller innehåll och metod. Undervisningen bedrivs nästa helt uteslutande inom ämnet biologi och det är oftast ordinarie personal som håller i undervisningen. På hälften av skolorna ansåg man sig ha svårt att efterleva läroplanens intentioner för sex och samlevnads undervisning. Rapporten visade att undervisning i sex- och samlevnad undervisades relativt lika på de olika skolorna (Jarlbro, 1997).

Bristerna i sex och samlevnadsundervisningen har påtalats ofta genom åren men det finns anledningar till varför det kan vara så. Att tala om sexualitet är jämfört med andra områden ett laddat ämne och det kan kännas svårt att hålla i undervisningen. Det finns de lärare som inte känner sig kallade till att ta undervisningen. Sex och samlevnad är ämnesövergripande och ska integreras i andra ämnen. Därmed ökar då också risken för att området inte alls blir behandlat (Lennerhed, 1996).

3.1 Ungdomars kunskaper

En studie från 1993 visar att många ungdomar är relativt kritiska till den sexual- och samlevnadsundervisning de fått, men också att en majoritet anser att de fått "för lite" sådan undervisning. I en enkätundersökning som utfördes på uppdrag av Lafa (Landstinget förebygger aids, Stockholm) och som vände sig till ungdomar mellan 16 och 25 år över hela landet, uppgav mer än hälften att de framförallt fått information om sexualitet, preventivmedel och STD i skolan. En tredje del ansåg att skolan var den insats som gett dem bäst kunskap inom detta område. När det gällde såväl "mest" som "bäst" information angav ungdomarna vidare att "tidningar/radio/tv/video" kom på andra plats som informations- och kunskapsförmedlare. Internet spelar en allt större roll

som informationskälla och detta bekräftas bland annat av att de fråge- och informationssidor som flera verksamheter lagt ut på Internet är mycket flitigt besökta av ungdomar (Forsberg, 2000).

Kunskapen om STD och prevention har ökat bland ungdomar under 1980-talet, konstaterar Agneta Andersson-Ellström i avhandlingen "Sexuality and Sexually Transmitted Diseases in Young Women (1996). Via enkät har hon undersökt kunskapsläget hos ungdomar i Värmland. Inga skillnader i kunskaper förelåg mellan eleverna på praktiska respektive teoretiska gymnasielinjer, inte heller mellan elever boende i stad respektive landsbygd. Flickor hade däremot bättre kunskaper än pojkar. Ökade kunskaper verkar dock inte ha inverkat på beteendet. Andersson-Ellström har följt 89 gymnasieflickor i Karlstad under två år och kunnat konstatera att kunskap om STD och prevention inte lett till ett mindre riskfyllt beteende. Av de 52 flickor som haft sitt första samlag hade 19 drabbats av kondylom före 19 års ålder (Andersson-Ellström, 1996).

4 Presentation av teoretiska utgångspunkter

4.1 Begreppet "kunskap-handling gapet"

Ända sedan man började med sexualundervisning har man i västerlandet frågat sig hur mycket kunskap som unga människor har tagit till sig från undervisningen och hur mycket av denna kunskap som sedan tillämpas i praktiken. Detta gap är konstaterat i ett flertal studier, med följd att uttrycket kunskap-handling gapet² har myntats, och vilket resulterat i en hel del forskning om dess orsaker (Allen, 2001, se även 1.6).

I denna forskning har man sett till vilken effekt olika undervisningsformer har haft, och därför har fokus ej varit på hur kunskapen förmedlas i undervisningen. Undantaget har varit Allens undersökning, där elever intervjuats om hur de själva ser på undervisningen och hur de har tagit till sig information från sexualundervisningen (*ibid.*).

4.2 Perspektiv för undervisningen

En av svårigheterna i sex och samlevnadsundervisningen är att balansera sexualitetens och samlevnadens mörka och ljusa sidor. Det gäller att hitta en balans mellan att förebygga sjukdom/våld/kränkningar samt att stödja och hjälpa ungdomen att integrera sexualiteten som en god kraft i sig. Det gäller även att stödja och hjälpa ungdomen till att hitta ett sunt samspel till det egna och motsatta könet (Skolverkets nationella granskningar, 1999).

---

² På engelska "the knowledge/practise gap".

Ett hälsofrämjande synsätt är en allmän utgångspunkt för undervisningen. Ett främjande perspektiv utgår från att stödja barn och ungdomar så att de kan stå emot de risker de utsätts för. Preventionsforskningen om ungdomar visar bland annat att istället för att informera och förmana om risker behöver man utveckla och förstärka det som är positivt i den unges liv. Detta ”växande” är en viktig skyddsfaktor för barn och ungdomar (*ibid.*)

4.2.1 Begrepp sex- och samlevnads undervisning. Vad säger läroplanen?

Läroplanen kan sägas vara samhällets styrinstrument för skolan och dess personal. I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet används det idag eller läroplan fastslagen 1994. I denna står det att läsa att ”Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har därvid, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för:

/.../ Ansvaret för att ämnesövergripande kunskapsområden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådan kunskapsområden är exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol, narkotika och andra droger.” (min understrykning Lpo 94, sid 23). I övrigt används ej begreppet sex och samlevnad och mål anges inte för undervisningen. I kursplanerna framgår ämnenas syften samt målen för undervisningen. I ämnet biologi finns det direkta målangivelser med anknytning till sexualitet (Skolverkets nationella granskningar, 1999).

”Eleverna skall få möjlighet att, utifrån perspektivet att ta ansvar för sig själva och andra, diskutera frågor om kärlek, sexualitet och samlevnad. Frågor om homosexualitet skall få en saklig belysning i undervisningen. Varje elev skall också tillägna sig kunskap om könorganens byggnad och funktion, om befruktning, olika preventivmetoder och deras möjligheter och begränsningar samt sexuellt överförbar smitta och hur den sprids.” (Lpo 94, sid10).

Under ämnet religionskunskap kan man bl. a. läsa följande: *” Undervisningen skall ge kunskaper om samlevnadsfrågor och därigenom främja jämställdhet mellan kvinnor och män. Frågor om äktenskap, sexualitet trohet och föräldraskap skall belysas, liksom hur samlevnad påverkas av könsrollsmönster. Eleverna skall därvid få möjlighet att diskutera egna problem och reflektera kring samlevnadsfrågor.”* (Lpo 94, sid 39).

Och inom ämnet samhällskunskap behandlas samlevnadsfrågor: *”Ämnet samhällskunskap skall behandla frågor om den växande människan i samhället /.../. I ämnet behandlas även samlevnads- och sexualfrågor samt könsrollsfrågor.”* (Lpo 94, sid 42).

4.2.2 Frivilligorganisationernas utgångspunkt

Skolor tar ibland hjälp utifrån i sex- och samlevnadsundervisningen. Det kan vara enskilda personer eller representanter från olika frivillighetsorganisationer, till exempel från en ungdomsmottagning, RFSU eller RFSL. Besöken brukar uppskattas av eleverna. Som särskilt värdefulla framstår besöken från RFSL. De unga har många frågor och funderingar kring homosexualitet; om det är normalt eller inte, eller om de själva kanske är homosexuella. Att få tala med homosexuella personligen, inte bara samtala om homosexualitet som ”ämne”, upplevs av många unga som viktigt och givande (Lennerhed, 1996).

Skolan utgår från den läroplan (redovisas ovan) som finns när de undervisar i sex och samlevnad. Frivilligorganisationerna har andra styrinstrument och dessa är olika beroende av vilken anledning organisationen existerar. RFSU talar om en helhetssyn på människan som grund för deras verksamhet. I arbetet med utbildning, opinionsbildning och kunskapsfördjupning fokuserar RFSU på det som mer direkt berör sexualitet och samlevnad mellan människor. En viktig bas är jämlikhet mellan könen. RFSU anser att för att få möjlighet till att njuta av sexualitet och fatta beslut om exempelvis det som rör barnafödande, förutsätter det relationer emellan jämställda människor. Jämställdhet måste innefatta livets olika delar och inte bara sexualiteten. Därför är maktförhållanden mellan könen en viktig fråga för RFSU. Social och ekonomisk jämlikhet är en nödvändig förutsättning för att förändra destruktiva beteenden och relationer där sexualiteten används som vapen och skydd (www.rfsu.se).

Stiftelsen Noaks Ark-Röda Korset har skapats för att bidra till en begränsning av hiv-epidemin och dess konsekvenser. Stiftelsen utgör basen för Svenska Röda Korsets engagemang mot epidemin. Stiftelsen erbjuder emotionellt, socialt och praktiskt stöd till hivsmittade, aidssjuka och deras närstående. Noaks Ark-Röda Korset har en omfattande utbildningsverksamhet som har till ändamål att förebygga vidare spridning av hiv och att motverka diskriminering och utpekande av smittade och sjuka (www.noaksark.redcross.se).

Kärleksakuten drivs av ett europeiskt nätverk av medicinstudenter, IFMSA. Kärleksakuten anser att de som unga studenter passar bra som sexualupplysare eftersom de är unga själva och minns de frågor och känslor man hade i tonåren. De tror att det är lättare för ungdomar att identifiera sig med dem än det är med t.ex. biologiläraren. Kärleksakuten ser sig som ett komplement till den sex- och samlevnadsundervisning som finns i skolorna idag. Men de poängterar också att de gör det för sin egen del. De menar att på läkarprogrammet finns det inte så stort utrymme för övning att prata om sexualitet på ett självklart och naturligt sätt. Genom arbetet med kärleksakuten hoppas de att de som framtida läkare kan ta upp sexualiteten med sina patienter på ett bra sätt (www.karleksakuten.se).

4.3 Subjekt- objekt relationens betydelse för ämnet och läraren

Bilden av undervisningen i dagens grundskola domineras av en traditionell förmedlingspedagogik. Subjekt-objekt relationens betydelse i skolan blir här tydligast vid undervisning fokuserad på den yttre omvärlden. Undervisningsformen legitimeras i detta fall av den dualistiska traditionen, något som kan tolkas som att undervisningsformen kan ses som ett utslag av paradigmet. Denna tradition har bidragit till att klassrummet kunnat ses som inlärningslaboratorium, objektiverat och avklätt det värderande i undervisningen. Konsekvensen för lärarna blev att deras roll reduceras till att enbart vara objektiva förmedlare (Kindeberg, 1997).

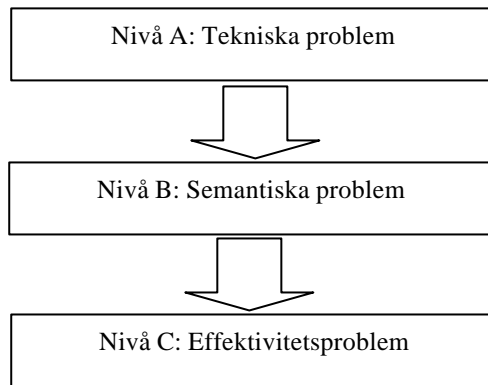
Ytterligare konsekvenser kan bli att vi människor *”/.../subjektiverar objekten och objektiverar subjekten”* (Kindeberg, 1997, sid 117). Inom ämnet sex och samlevnads kan en sådan förskjutning ses. Ett begrepp som smittskydd kan begränsas till definitionen *”använd kondom”*. Begreppet har objektiverats och klätts av den subjektiva aspekten och når därför inte fram till individen mer än som ett objektivt begrepp. För att öppna begreppets subjektiva aspekter kan begreppet smittskydd även förklaras genom att utmana och belysa situationer. Detta genom att exempelvis ställa frågan – kan du bli smittad utan din medverkan? Frågan fokuseras då på subjektet, i det här fallet elevens, användning och tolkning av begreppet i handlingsinriktade situationer (Kindeberg, 1997).

De svårigheter som finns med att använda kondom måste belysas. I de situationer där kondom brukas är du aldrig ensam. Begrepp som smittskydd och smittrisker bör därför diskuteras med utgångspunkt från medmänskliga relationer. Läraren måste med sin känslomässiga erfarenhet bidra med dessa erfarenheter för att begreppen ska få mening och kunna ingå i kunskapen om smittskydd (*ibid.*).

4.4 Kommunikationsteorier

4.4.1 Shannon och Weavers kommunikationsteori

Shannon och Weaver är pionjärer inom kommunikationsteori. Deras modell heter *”Mathematical Theory of Communication”* och är en modell över kommunikation. I modellen identifieras problemlivåer (Fiske, 1993). Dessa är:

Pilarnas funktion är att visa att problemen i de tidigare nivåerna tidigare måste vara lösta innan nästa nivå's problem kan klaras av. Egen konstruktion utifrån Fiskes bok "Kommunikationsteorier" (1993).

Nedan följer en tolkning av nivåerna och dess relevans i denna uppsats:

- De tekniska problemen ställer frågan: hur exakt kan kommunikationssymbolerna överföras? Denna fråga är mest relevant i tekniska sammanhang. Om man överför modellen till den typ av undersökningen som finns i uppsatsen, så blir tolkningen trivial: hur tydligt kan man göra budskapet? Relevansen är inte så stor till materialet i uppsatsen, men det sätter fingret på vilka mål man satt upp, och om dessa kan knytas till saklig information.
- De semantiska problemen ställer frågan: hur noggrant uttrycker de överförda symbolerna den önskade betydelsen? I detta fall kommer jag i denna uppsats kommentera hur de olika aktörerna *väljer* att framföra sina budskap i förhållande till sina mål.
- Effektivitetsproblemen ställer frågan: hur effektivt påverkar den mottagna betydelsen beteendet på ett önskat sätt? Det är i högsta grad relevant och måste beaktas samtidigt med det semantiska problemet eftersom de utgör orsak-/verkanspar.

Vilken nytta har man av den här typen av modell i en kvalitativ undersökning? För att svara på detta så krävs det att man applicerar modellens begrepp på uppsatsens problem; genom att renodla mekanismerna som styr undervisningen så blir mönster och skillnader mellan olika grupper tydliga. Jag kommer därför att använda kommunikations modellens begrepp *redundans*. Detta begreppet innebär att när information överförs så görs detta ofta upprepade gånger med samma innebörd fast på olika sätt. Ju mer upprepning ju mer redundans. En kommunikation kan ej i praktiken föras utan redundans (Fiske, 1993). I denna uppsats hade en kommunikation helt utan redundans motsvarats

av att till exempel sexualundervisningen inskränkte sig till att läraren vid ett tillfälle sa orden ”använd kondom” och sedan inte berörde ämnet mer.

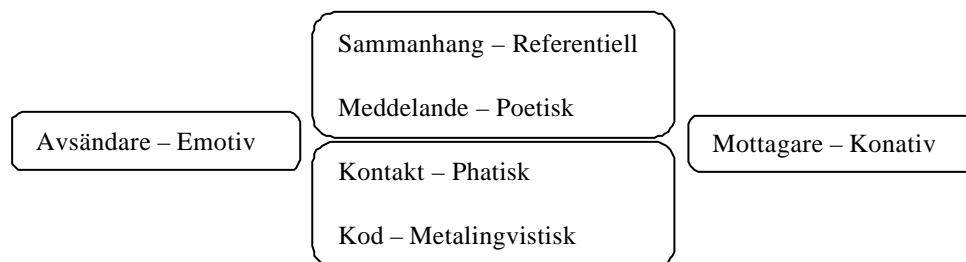
”Feedback” är ett begrepp som Shannon och Weaver inte använder, men som efterföljare funnit värdefullt. Feedback är överföringen av mottagarens reaktion tillbaka till sändaren och detta är feedbackens enda huvudfunktion. Den hjälper kommunikatorn att anpassa meddelandet till mottagarens behov och gensvar. Feedbacken har dessutom ett antal underordnande funktioner. En av dessa funktioner är att feedback hjälper mottagaren att känna sig delaktig i kommunikationen. Fiske hävdar att vara oförmögen att uttrycka sin reaktion kan leda till en växande känsla av vanmakt (Fiske, 1993). Här vill jag dra en parallell till Antonovskys begrepp KASAM och hans diskussion om vikten av att påverka sin egen situation, vilket diskuteras nedan.

4.4.2 Jakobsons modell

Jakobson beskriver sex grundläggande faktorer uppdelat i tre delar:

1. *Avsändare*
2. *Mottagare*
3. *Meddelandet* som anger *sammanhanget*. Till detta hör *kontakt*, med vilket innebär de fysiska kanalerna och de psykologiska sambanden mellan sändaren och mottagaren, samt *kod*, som är ett gemensamt betydelsesystem med vilken meddelandet struktureras.

Jakobson menar att var och en av dessa faktorer bestämmer en särskild funktion av språket, och att det i varje kommunikationshandling finns en hierarki av funktioner motsvarande faktorerna. Jakobson presenterar en modell för att förklara de sex faktorerna och dess respektive funktioner (Fiske, 1993).

Egen konstruktion av modellen i Fiskes bok "Kommunikationsteorier" (1993).

Den *emotiva* funktionen beskriver meddelandet förhållande till avsändaren. Meddelandets funktion är att förmedla de element, (exempelvis känslor, attityder, status osv.) som gör meddelandet unikt för denne. I andra änden av processen finns den *kontativa* funktionen. Denna avser meddelandets effekt på mottagaren. Den *referentiella* funktionen är viktigt vid objektiv och saklig kommunikation. Denna kommunikation bemödar sig om att vara ”sann” eller sakligt riktig. Den *Phatiska* funktionen är att hålla kommunikationskanalerna öppna. Det gäller att bekräfta den kommunikation som äger rum. De fysiska och psykiska förbindelser måste finnas och därmed är den Phatiska funktionen orienterad mot kontaktfaktorn. Den *metalingvistiska* funktionen är att identifiera koden som används. Alla meddelanden måste ha en uttrycklig eller underförstådd metalingvistisk funktion. Den sista funktionen är den *poetiska*. Funktionen handlar om meddelandets förhållande till sig själv. Jakobson använder sig av uttrycket ”I Like Ike” för att belysa den poetiska funktionen. Denna slogan består av tre enstaviga och ord där alla innehåller diftongen ”ai”. Två av orden rimmar och det används bara två konsonanter. Tillsammans bildar de en poetiskt tilltalande slogan som därmed är lätt att komma ihåg (Fiske, 1993).

4.4.3 Antonovsky

Antonovskys använder sig av begreppet ”känsla av sammanhang”, KASAM (Sense of coherence). Denna känsla består av tre komponenter vilka är begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Komponenten *begriplighet* refererar till i vilken utsträckning individer uppfattar att det finns en kognitiv mening (om det finns struktur, sammanhang, klarhet osv. – eller, avseende framtiden, förutsägbarhet) i de stimuli individerna ställs inför. I motsats till detta kan stimuli uppfattas som högljudda, kaotiska, slumpvisa, tillfälliga och oförutsedda. Önskvärdheten av stimuli har i detta sammanhang ingen betydelse. När människan ser världen som begriplig, så får de självförtroende och situationen kan få en mening och ordning. Komponentens *hanterbarhet* refererar till i vilken utsträckning människor uppfattar att de resurser som är till deras förfogande är tillräckliga att möta de behov som stimuli ger upphov till. Förfogande kan här referera till resurser man själv kontrollerar, samt även till resurser kontrollerande av andra legitimerade (till exempel vänner, kolleger, gud, historien) som man kan lita på. Detta innebär inte att olämpliga saker inte skulle hända, det gör det, men när människor har hög hanterbarhet har de en känsla av att de klarar av att hantera problemen, med hjälp av egna eller andra legitimerades resurser. Komponentens *meningsfullhet* är en emotionell motsvarighet till begriplighet. När människor säger att någonting ”makes sense”³ menar de, i kognitiva termer, att det har struktur. I emotionella termer, däremot,

---

³ Makes sense = är begripligt, låter vettigt

menar de att de bryr sig. Människor som har högt sammanhang tycker att livet "makes sense" emotionellt, att åtminstone en del av livets problem och krav är värda att lägga energi på. Utmaningar är något som är välkommet och alltså inga bördor (Antonovsky, 1993).

När det gäller hälsan fungerar detta koncept på tre sätt. För det första, ju högre KASAM människor har, ju bättre kan de undvika hot och faror. De blir mer benägna att ägna sig åt aktiviteter som gynnar hälsan och undviker hälsovådliga aktiviteter (t ex), eftersom de känner att de själva kan påverka sin situation/hälsa. För det andra, ju högre KASAM människor har, ju större är chansen att man anser att de otaliga stimuli som man inte kan undvika att konfronteras med utgör möjligheter som erbjuder meningsfulla belöningar - hellre än att de skulle utgöra hot och faror som paralyserar och leder till självuppfyllande profetior. För det tredje, vilket Antonovsky ser som huvudpunkten, mycket av de, små eller stora, resurser människor har till förfogande är potentialer, dvs. de gör ingen nytta förrän man använder dem. Människor med högre KASAM har en större benägenhet att söka aktivt, och söker hårdare, efter potentiella resurser och är i betydligt högre utsträckning villiga att utnyttja de potentiella resurserna (Antonovsky, 1993).

5 Resultatsredovisning

Jag har genomfört åtta interjuver. Fyra av dem var lärare, och kravet för dem var att alla någon gång skulle ha undervisat i sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan. Jag hade förmånen att intervjua Björn Svensson (Rönnenskolans Malmö), Annika Sommarin (Fäladsgården Lund), Kerstin Odling (Tunasskolans Lund) och Anneli Greedeby (Tunaskolans Lund). Jag har även intervjuat fyra representanter från olika frivilligorganisationer (kallade externa nedan). Kravet var att de någon gång hade varit ute i grundskolan och haft undervisning i sex- och samlevnadsfrågor. Jag hade privilegiet att få intervjua Anna Wennerholm (Kärleksakuten), Moa Linnér (Kärleksakuten), Elinor Hansson (RFSU) och Peter Månsson (Noaks Ark). I redovisningen kommer deras förnamn att användas.

Jag har valt att dela in min behandling av materialet i två teman. Materialet baseras på interjuver jag genomfört (se bilaga 1). Inledningsvis redovisar jag frågorna kring det underlag som lärare och externa får från sina uppdragsgivare, samt deras vetskap om och samarbete med varandra. Detta med syfte till att läsaren ska kunna få en bild hur lärare och externa arbetar.

Tema 1 tar upp frågor om skolan sex- och samlevnadsundervisning. Vad som är syftet med denna? Vad ska ingå i undervisningen? I vilka former ska sex- och samlevnadsundervisning bedrivas? Vem ska bedriva den?

Tema 2 tar upp frågor som: var tror de tillfrågade att man skulle kunna nå ungdomar med information om sex- och samlevnad utanför skolans ram? Forskning har visat att ungdomar i dag har kunskap, men ändå inte använder prevention. Jag har frågat referenterna om deras tankar kring detta gap mellan kunskap och handling. Vidare har jag ställt frågan: vad tror de tillfrågade att man ska göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen? Denna fråga är tänkt att belysa hur kunskapen om kondomer förmedlas i skolan, och hur man eventuellt kan arbeta för att ge kondomen en subjektiv innebörd.

Svaren kommer att behandlas med lärarna och de externa för sig, för att man lättare ska kunna se likheter och skillnader mellan de olika parterna.

5.1 Vilket underlag fås ifrån uppdragsgivaren

Lärarna arbetar utifrån den läroplan som finns. Synpunkter från enskilda lärare var bland annat att det är ett fritt underlag och man kan jobba i stort sett som man vill. Läroplanen fungerar, tillsammans med lite sunt förnuft. Sex och samlevnad är något av en färskvara och ett trendkänsligt område. Det är därför av vikt att vara flexibel och hålla sig ajour. Slutligen förespråkas lärarfortbildning av några av lärarna.

Några av de externa berättade att innan de ger sig ut till skolorna tar de del av bakgrundsfakta från skolan, om det är något speciellt som ska tas upp, om skolan har haft några speciella problem, vilken årskurs det rör sig om och hur stämning är i klassen. Någon menade att genom att ställa frågor får han underlag till det han kommer att ta upp vid besöket.

Någon berättar att lärarna ofta inser hur eftersatt ämnet är när hon ställt sina frågor, och ber om ursäkt för det. Det är vidare viktigt att förklara att de inte tar hela skolans ansvar av ämnet sex och samlevnad, anser en extern och berättar att det händer att skolor inte har någon undervisning alls. En av de externa har erfarenhet att skolorna ofta har gjort ett bra förberedande arbete men att det ser olika ut i olika skolor.

5.2 Vetskap om och samarbete med andra organisationer

Alla tillfrågade lärare hade vetskap om andra organisationer såsom RFSU, RFSL, Noaks Ark och Ungdomsmottagning. Några lärare berättade att de brukar köpa material till undervisningen från RFSU.

Alla lärarna har erfarenhet av något samarbete med frivilligorganisationerna i form av vidareutbildning av lärare. Någon av lärarna hade erfarenheten att den organisationen de tagit in hellre ville jobba mot lärarna än mot eleverna, då de fann det effektivare.

Externa har alla erfarenhet av samarbete med skola. Några av de externa berättade att de har nära samarbete mellan vissa skolor dit de åker några gånger per år. Några externa nämnde att deras organisationer har utbildning för lärare.

5.3 Tema 1

5.3.1 Syftet med sexualundervisning i skolan

5.3.1.1 Kunskap

Både lärare och externa ansåg att syftet var att skolan ska förmedla kunskap (Björn, Elinor, Peter, Kerstin, Anna). Synpunkter som gavs var från lärarhåll var att eleverna är olika långt komna i sin utveckling, så fokus är riktad mot allmänorientering. Någon uppgav att fokus har flyttats från den rena sex- och samlevnadsundervisning till att mera handla om relationer. Det ansågs även viktigt att mixa den etiska känslomässiga sidan och den rena upplysningen kring det konkreta fysiska.

Åsikter som gavs från externt håll var att ge en allmänkunskap som är värdefull både för killar och tjejer men också ge kunskap som kan väcka något hos individen. Några ville föra tillbaka fokus från det rent tekniska till det känslomässiga och förmedla en lustfylld bild av sexualiteten. Annas aspekt var den att hon ville ”sticka hål på de ganska destruktiva myter som finns i samhället” och ”Vi promotar onani speciellt för tjejer”. Någon fann också att elever i sjuan och åttan kan vara väl unga för informationen.

5.3.1.2 Frågors betydelse

Ett annat gemensamt tema är att undervisningen ska ge svar på frågor (Björn, Peter, Anna, Anneli, Elinor) och att föra diskussioner (Anna, Björn, Anneli). Lärarnas synpunkter vad bland annat att skolan ska fungera som ett forum för att eleverna att uttrycka och testa sina tankar mot jämnåriga och lärare.

En representant från en extern organisation menade att genom diskussionen finns det möjlighet att öppna upp så att eleverna kan ställa de frågor man inte vågar ställa till en vanlig lärare.

5.3.2 Vad ingår i undervisningen?

5.3.2.1 Den fysiska genomgången

Samtliga tillfrågade av både lärare och externa fann det av vikt att biologin måste tas med i sex- och samlevnadsundervisningen.

En synpunkt från lärarhåll var att det är bra att tala om för eleverna så de förstår vad det är som händer i deras kroppar när de blir sexuellt upphetsade. Någon lärare fann att man ska gå igenom vad som händer vid en graviditet men att inte lägga tonvikt på detta då detta inte är så aktuellt för eleverna på högstadiet.

Synpunkter från externt håll var att det är viktigt att tala om vad det är som händer i kroppen när man blir kåt och får lust. Någon extern menar att när man går i åttan kan de biologiska funktionerna överskugga allt annat, eftersom köns- och pubertetsutvecklingen äger rum då, det är då viktigt att prata om dessa. Anna brukar berätta hur det rent konkret går till vid ett samlag mellan man-kvinna eller homosexuella. En av de externa menade att det var viktigt att även tala om njutning då med fokus mot kvinnas njutning då denna förr varit tabubelagd.

5.3.2.2 *Etik och moral*

Alla tillfrågade finner att tal om etik och moral ska ingå i sex- och samlevnadsundervisningen.

En lärare hade åsikten att genom att tala om medie- och internetbilden är ett bra sätt att föra diskussion. Några lärare fann att det är bra att lägga vikt vid att tala om relationer. Någon lärare fann att inom ämnet sex och samlevnad handlar det inte bara om könsorganen, utan man associerar till hela levnaden.

Synpunkter från extern håll var att någon ansåg att i årskurs åtta tror eleverna inte att man dugar. De psykologiska bakgrunderna samt det sociala nätverkets normer och värderingar är viktiga att arbeta med. Vidare fann någon att det är viktigt att eleverna får en rimlig bild av sexualitet. Det är inte alltid som den bild som förmedlas av pornografin.

Av både lärare och externa ansåg de tillfrågade det viktigt att informera om STD och preventivmedel.

5.3.3 I vilken form ska undervisningen bedrivas?

5.3.3.1 *Vilket ämne ska ansvara för undervisningen?*

Alla tillfrågade fann det viktigt att arbeta med sex och samlevnad, inte bara i biologin, utan även integrerat i andra ämnen.

Åsikter som gavs av några av lärarna var att det går att ha sex- och samlevnadsundervisning i alla ämnena i skolan. Någon menade att det viktigaste var att det finns någon med ett övergripande ansvar som ser till att materialet berörs i olika ämnen.

Även en representant från de externa menade att man med rektorns goda vilja och kollegers erkännande och stöd kan lägga in sex- och samlevnadsundervisning i alla ämnen.

5.3.3.2 *Vad betyder storleken på elevgrupperna för elevernas mottaglighet?*

Ett flertal av de tillfrågade från både externt och lärarhåll önskar dela in eleverna i mindre grupper (Elinor, Anna, Moa, Annika, Anneli).

Synpunkter från lärarhåll var att problemet med att praktiskt kunna arbeta mindre grupper beror på personal och lokal. Någon lärare brukar dela in sina elever i mindre grupper, då hon tycker att eleverna vågar öppna sig mer i en sådan.

En synpunkt från externt håll var att dela upp killar och tjejer i mindre grupper. Detta kan vara ett bra alternativ då det i tonåren skiljer det sig mellan könen och för att minska pinsamheten i diskussioner kan dessa föras i mindre grupper. En åsikt som gavs från externt håll var att om man ska få ut mer än enbart envägskommunikation, så är en dialog ett värdefullt instrument, som kan användas i mindre grupper.

5.3.4 **Vem bör hålla i undervisningen?**

5.3.4.1 *Lärarens situation*

En lärare gav synpunkten att det är viktigt att läraren känner sig bekväm i sin roll i undervisningssituationen. Om en lärare är duktig på att göra drama så kan han undervisa i denna form. En lärare ansåg att även den traditionella formen av undervisning, dvs. katederföreläsning, fungerar bra.

Även några från externt håll gav synpunkten att det är viktigt att läraren känner sig bekväm i sin roll. En av de externa ansåg att metoder som att arbeta med värderingövningar, rollspel och teater är bra, och att det som ger minst är en katederföreläsning

5.3.4.2 *Lärarens funktion*

Ett flertal av de tillfrågade anser att lärare är de som ska hålla i sex- och samlevnadsundervisningen (Björn, Elinor, Anna, Moa, Kerstin, Annika, Anneli).

En åsikt från lärarhåll ansåg det vara en skyldighet att som biologilärare att själv hålla i undervisningen. Några av lärarna ansåg det var av vikt att de som håller i undervisningen är intresserade av att hålla den.

Någon av de externa hade erfarenheten av att ha träffat biologilärare som klart sagt att de inte håller i undervisningen. Några av de externa gav synpunkten av att det är viktigt att den som håller in undervisningen har ett intresse för detta. *"De andra behöver faktiskt inte"* (Elinor).

5.3.4.3 Externas funktion

Av både lärare och externa tyckte alla tillfrågade att det var bra att ta in folk utifrån.

Synpunkter från lärarhåll var att någon fann undervisningstillfället är ett bra tillfälle för skolsystem och kurator att medverka då dessa personer även finns tillhands utanför lektionstid. Vidare fann någon lärare att det är bra att ta in en expert som jobbar med att träffa unga människor. Några tyckte det var bra att besöka ungdomsmottagningen. En lärare fann att det är viktigt att få lov att träffa homosexuella personer personligen.

En av de externa tror det är lättare att ta in människor som inte är lärare för att det är lättare att prata mer öppet och ställa frågor utan att någon ska sätta betyg. Vidare fann en av de externa att det kan vara bra att ta in en expert för att tala om just den fysiska delen av sex då denna bit kan kännas som svår för en lärare utan rätt utbildning. Vidare var det någon extern från externt håll som menade att vid funderingar kring lust och diskussioner kring kommentarer som ”hora” är det bra att ta in folk som inte är lärare.

5.4 Tema 2

5.4.1 Aktiviteter för ungdomar utanför skolans ram, där undervisning i sex och samlevnad är möjlig

Flertalet av både lärare och externa nämnde fritidsgårdar som ett forum att undervisa i sex och samlevnad (Annika, Anneli, Anna, Moa, Björn, Elinor, Peter). Någon av lärarna och någon av de externa tror att de som behöver informationen mest är en grupp som ganska väl sammanfaller med de som bevisar fritidsgården.

En av lärarna och några från de externa anser det är bra att möta ungdomar på deras fritid. Dels för det är aktiviteter dit ungdomarna vänder sig frivilligt, samt att det blir mer skilt från skolan. En synpunkt från externt håll var att det finns att det finns en begränsning för hur mycket man kan ta upp i skolan. Det gäller att hitta andra kanaler att gå via.

En lärare och några externa tror att det kan vara bra att möta ungdomar i olika invandrarorganisationer.

Både lärare och externa finner att det även inom idrottens värld skulle kunna bedrivas sex- och samlevnadsundervisning. Vidare fann någon lärare och några externa att scoutrörelsen kan vara ett forum för information om sex och samlevnad.

En av lärarna och en av de externa tror att kyrkan kan ta en del av undervisningen i sex och samlevnad. Någon lärare menade att deras personal, i egenskap av företrädare för kyrkan, kan vara lämpliga att besvara en del frågor från ungdomar.

Flertalet av lärarna brukar informera om ungdomsmottagningens existens. De anser det viktigt att förmedla kanalerna dit eleverna kan vända sig vid behov.

En av de externa berättar att hon undervisar för handikappsorganisationer när de bjudit in henne. Vidare berättar en extern att hon besökt Röda Korset och ABC i Lund i samma uppdrag. En synpunkt från en extern är att malmöfestivalen är ett väldigt bra tillfälle att förmedla kunskap om sex och samlevnad. Det går att nå väldigt många ungdomar där, eftersom så många ungdomar rör sig där. Elinor berättar att RFSU har en kampanj, www.komikondom.com, som återlanseras 1 juni varje år och riktar sig mot alla individer oavsett var de befinner sig.

5.4.2 Tankar kring att överbrygga gapet kunskap-handling

5.4.2.1 Mognad

En likhet mellan några av lärarna och några av de externa är att de tror att gap kan uppstå på grund av elevernas olika mognad. En lärare menar att på grund av att man bestämt sig för att undervisa i åttonde klass kommer undervisningen optimalt endast passa för en tredjedel av eleverna eftersom skillnaden i mognad är stor då. Några lärare samt några externa tycker att det vore bra att ge sexualkunskap vid flera tillfällen, just för att eleverna har kommit olika långt i mognadsprocessen.

5.4.2.2 Förståelse av kunskap

En av lärarna ansåg att det inte är många bland högstadieeleverna som har någon sexuell relation mer än förälskelser, eller att man har en pojk-/flickvän. De resonemang som förs i skolan blir då många gånger hypotetiska. Liknande resonemang förs av en av de externa när hon menar att om elever lärs kunskaper som ligger långt ifrån dem, till exempel om preventivmedel och könssjukdomar, så kan de inte ta till sig dessa kunskaper. En av lärarna tror att det handlar om kunskapsförmedling. Man talar om hur man kan få könssjukdomar, men inte hur man använder en kondom rätt. Det glöms bort att förmedla mod och att prata om varför det är så svårt att använda kondom. Många av de som drabbas av könssjukdomar vet om att detta hade kunnat förhindras genom att använda kondom. Det är då viktigt att diskutera varför de inte använde kondom. Det handlar mer om att förändra attityder än ge kunskap menar en lärare. En av de externa har erfarenheten att folk i allmänhet faktiskt inte har så mycket kunskap. Detta hålls ej med av en annan extern som menar att kunskapen finns där någonstans, men att det ibland försvinner långt bak i huvudet. Som exempel ges att människor som är kunniga och omsorgsfulla i Sverige, men på semester utomlands har kul och dricker alkohol, plötsligt kan förlora sig.

5.4.2.3 Paralleller med andra företeelser i samhället

Några lärare menar att eleverna kan tycka det är självklart att man ska skydda sig men det betyder inte att detta sedan kommer att ske. Vidare synpunkter för att förstå gapet kunskap-handling från några lärare var att det är bara att se hur vi människor uppför oss i samhället. Några lärare menar att det finns inte en vuxen människa som inte vet att man far illa av att röka, men ändå är det många som röker. Man kan även studera hur det fungerar i trafiken. *"Många människor vet hur man ska bete sig men likväl cyklar man utan lyse och mot enkelriktat"* (Annika). En åsikt från en lärare är att det numer allmänt ses som att man kan lämna över så mycket ansvar på andra att man som individ inte behöver ta något. Hon tycker att elever ofta resonerar att *"det handlar inte om mig, utan det beror på någon annan att det blev så här"* (Annika). En synpunkt från externt håll är att vi människor generaliserar grovt, såväl unga som gamla. *"Den jag ligger med är givetvis frisk - annars hade jag inte gjort det"* (Elinor), och detta är fullt naturligt tankesätt. En av de externa utmärkte sig gentemot de andra tillfrågade genom att mena att mycket av gapet mellan kunskap och handling grundar sig i *"de ganska tråkiga könsrollerna som vi har i vårt samhälle idag"*. Genom att det finns snäva ramar hur en man och en kvinna ska agera, där kvinnan ska vara den mottagande och mannen den mera aktiva parten. Detta gör att det kan vara svårt för kvinnan i denna underordande situation att prata om preventivmedel.

5.4.3 Vad kan man göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen?

5.4.3.1 Undersökning av kondomen

Samtliga tillfrågade av lärare och externa finner det av vikt att eleverna själv får en kondom undersöka.

En likhet mellan en av lärarna och en av de externa var att de fördrog att ge eleverna kondomer att ta hem för att i lugn och ro själva undersöka dem. En lärare och några externa talar om vikten av att avdramatisera kondomen genom lek och stöj. Synpunkter från lärarhåll var vidare att öva trä kondom på träsnoppar eller på provrör i lämplig storlek. En av lärarna tycker det är viktigt att inte göra övningen onaturlig genom att ta fram en *"mintgrön jättedildo"* (Björn), det blir bara konstigt.

Elinor berättar att RFSU via sin hemsida visar filmer om hur man trär på en kondom med munnen. Hon brukar även uppmana killarna till att ha sitt eget *"championship"* genom att så snabbt som möjligt få på sig en kondom, samt uppmanar tjejerna att våga se på en kondom och leka med den. Ett annat förslag till lek från externt håll är *"kondomstafetten"* där man sätter kondomer på varandras fingrar.

5.4.3.2 *Varför ska man använda kondom*

En av lärarna berättar att hon brukar poängtera för killarna att det ”än så länge är deras enda säkerhet för att inte bli ofrivillig pappa” (Kerstin). Vidare brukar hon berätta att killarna inte har något att säga till om när det gäller om barnet ska födas eller inte, och att de då kan bli betalnings-skyldiga för barnet under hela dess uppväxt. Några av de externa menar att man inte ska använda sig av ”pekpinnar” (Anna) eller ett ”von oben-perspektiv” (Moa) och skuldbelägga folk för att de inte använder kondom. En synpunkt från externt håll är att man måste arbeta med att få kondom-användande till en självklarhet och att det inte är farligt och pinsamt att använda kondom

5.4.3.3 *Tillgång av kondomer*

Både några lärare och några externa talade om vikten av god tillgång av kondomer. Synpunkt från lärarhåll är att skolsystemen på skolan ska dela ut kondomer. En av lärarna finner att kondomer helt enkelt är för dyra för ungdomarna och det hindrar dem till att använda dem. En av de externas åsikt är att kondomer ska finnas överallt där ungdomar vistas och där det finns tillfälle till sexuella kontakter. Det föreslås att det finns automater på toaletterna i skolan från externt håll.

6 **Analys**

6.1 **Tema 1**

6.1.1 **Vad är syftet med att undervisa i sex- och samlevnad?**

Både lärare och externa ansåg att syftet var att skolan ska förmedla kunskap. Däremot skiljer det sig när man talar om vad det är för sorts kunskap som åsyftas. Genom historien kan man se att syftet med sex- och samlevnadsundervisning i första hand har varit att värna om de svenska invånarnas hälsa, de ska skyddas mot STD (Centerwall, 1995; Skolverkets nationella granskningar, 1999). Det har även sedan 1700-talet fram till våra dagar varit viktigt att bevara fertiliteten hos kvinnorna, för att samhället ska kunna få nya friska medborgare till sin tjänst (Sandström, 1995). Från lärarhåll samt de externas håll talas det om att framhäva det känslomässiga inom ämnet sex och samlevnad. Därmed vill jag inte ha sagt att det inte undervisas i STD i skolorna, det gör det, men själva syftet med undervisningen ser annorlunda ut än grundtanken om kunskapsförmedling. Sedan 1970-talet kom sexualundervisningen att bygga på värden som stärker demokratin, såsom tolerans, samverkan och likaberättigande (Sandström, 1995). Det var endast en av de tillfrågade, en av de externa, som talade om vikten av att föra diskussion kring de destruktiva myter som finns i samhället. Arbetet för

jämlikhet uttrycks här genom uttalandet ”*Vi promotar onani, speciellt för tjejer*”. Jag vill här påpeka att samhällsliga diskussioner kan förekomma i undervisningen även hos de andra tillfrågade. Men, som i fallet ovan, studerar jag här enbart det grundläggande syftet med undervisningen.

Lärare och externa ansåg dessutom att en stor del av syftet med sex- och samlevnadsundervisning är att ge svar på frågor från eleverna. Kindeberg diskuterar lärarens funktion ger upphov till att lärare fungerar som objektiva förmedlare (Kindeberg, 1997). Här är begreppet feedback av vikt. Genom elevernas frågor visar de att de har reagerat på den överföring som har skett mellan sändare och mottagare. Detta gör att eleverna känner en delaktighet i undervisningen (Fiske, 1993). Därmed ökar också förutsättningarna för att eleverna får högre KASAM, vilket i förlängningen bör innebära en större benägenhet att ändra sitt handlande (Antonovsky, 1993).

6.1.2 Vad ingår i sex- och samlevnadsundervisningen?

Samtliga tillfrågade av både lärare och externa fann det av vikt att biologin måste tas med i sex- och samlevnadsundervisningen. Detta står klart och tydligt i läroplanen (Lpo 94). Det står även att frågor om homosexualitet skall få en saklig belysning i undervisningen. Detta är något som externa lyfter fram, men ej lärarna. Vidare ska enligt Lpo 94 undervisas om STD och preventivmedel och detta görs av samtliga. De tillfrågade fann även att etik och moral ska ingå i sex- och samlevnadsundervisningen. Däremot preciserade de ej inom vilket ämne förutom i biologin som denna undervisning sker. Lpo 94 lyfts religionskunskap och samhällskunskap fram som ämnen att föra diskussionen i. Skolverket anser att det gäller att stödja och hjälpa ungdomar till att hitta ett sunt samspel till det egna och motsatta könet (Skolverkets nationella granskningar, 1999). En av de externa framhöll det som viktigt att eleverna får en rimlig bild av sexualitet. Detta som en motvikt till bilden som förmedlas av pornografin.

6.1.3 I vilka former ska undervisningen bedrivas?

6.1.3.1 Integrering i andra ämnen

Alla tillfrågade fann det viktigt att arbeta med sex och samlevnad, inte bara i biologin, utan även integrerat i andra ämnen. Detta stöds av Lennerhed som anser att sex och samlevnad är ämnesövergripande. Hon ser även svårigheter med detta, då risken ökar för att området inte alls blir behandlat (Lennerhed, 1996). Liknande tankar fanns hos en lärare som menade att det är viktigt att det finns någon med övergripande ansvar som ser till att materialet berörs i olika ämnen. Vidare står det att läsa i Lpo 94 att det är rektorns ansvar att för att sex och samlevnad integreras i

undervisningen. Detta kommenteras från en av de externa, som anser att med rektorns vilja går det att föra in sex- och samlevnadsundervisning i alla ämnen.

6.1.3.2 *Gruppens storlek*

Av både lärare och externa fann ett flertal av de tillfrågade att de gärna ser att elever kan delas in i mindre grupper i undervisningssyfte. Båda grupperna finner att de mindre grupperna medför att eleverna vågar öppna sig mer. En åsikt som gavs från externt håll var att om man ska få ut mer än enbart envägskommunikation, så är en dialog ett värdefullt instrument, som kan användas i mindre grupper. Dels så ger feedback i sig de goda effekter som diskuterades i avsnitt 6.1.1. Dels så kommer samtalen ner till en mer personlig nivå där läraren och elever kan bidra med sina känslomässiga erfarenheter, vilket ger begreppen mening (Kindeberg, 1997).

En annan aspekt är att dialogen kommer att stärka den Phatiska funktionen i Jakobsons modell, vilket bidrar till att hålla kommunikationen öppen och gör mottagarna mer mottagliga för informationen. Detta är en effekt av den ökade redundans som en dialog resulteras i (Fiske, 1993).

6.1.3.3 *Undervisningsmetod*

En lärare ansåg att den traditionella formen av undervisning fungerar bra. Den tidigare forskning som gjorts inom området visar att det är vanligast att undervisa utifrån den traditionella formen (Jarlbro, 1997). Kindeberg kritiserar den formen, då hon finner att genom att ha legitimerat denna undervisningsform kommer vi enbart bidra till att behålla att lärarnas roll som objektiva förmedlare (Kindeberg, 1997). En av de externa finner att det är den traditionella undervisningen som ger minst, och förespråkar istället metoder som värderingsövningar, rollspel och teater. Enligt Shannon och Weavers kommunikationsteori kan man se olika sätt att förmedla budskapet, vilket analyseras i nivå B. Problemen uppstår i samband med att man vill att budskapet ska gå och få önskad effekt, vilket motsvarar nivå C, de effektiva problemen. Nivå C är beroende av valet man gör i nivå B då dessa utgör ett orsak-/verkanspar. Den externa åsikten att den traditionella förmedlingspedagogiken ger minst, kan tolkas som att detta val i nivå B kommer att medföra en försämring av resultatet i nivå C. Istället ska man på nivå B arbeta utifrån andra metoder, såsom exempelvis rollspel och teater för att få önskvärt utslag i nivå C. Den ökade redundansen i nivå B, som blir effekten av att man väljer flera olika undervisningsformer, kan också öka chansen att man får ett önskvärt beteende i nivå C (Fiske, 1993).

6.1.4 Vem bör hålla i undervisningen?

6.1.4.1 Lärarens funktion

Att det är lärarna som ska hålla i sex- och samlevnadsundervisningen anser flertalet av både lärarna och externa. Vidare finner både lärare och externa att det är av vikt att läraren som håller i undervisningen har intresse för att göra detta. Lennerhed anser att sexualitet är ett så laddat område tala om, att det kan vara svårt att hålla i undervisningen. Risken är då att området inte behandlas (Lennerhed, 1996). Här är det viktigt att läraren känner ett högt KASAM, som det definieras av Antonovsky. I begreppet KASAM ingår tre komponenter som kan vara viktiga för lärare enligt följande: Om läraren ser sex- och samlevnadsundervisningen som *begriplig*, så kan de få självförtroende och få en mening och klarhet i vad undervisningen är till för. Det är även viktigt att lärarna känner att de kan hantera de *resurser som kontrolleras av legitimerade andra*, i det här fallet rektor, kolleger och läroplan. Vidare är det viktigt att lärare ser en *meningsfullhet* i sex- och samlevnadsundervisningen och är känslomässigt engagerade till att vilja undervisa i ämnet (Antonovsky, 1993). Kindeberg anser att lärare måste bidra med sina känslomässiga erfarenheter för att begrepp såsom smittskydd, och smittrisker ska kunnas förstås (Kindeberg, 1997).

6.1.4.2 Externas funktion

Både bland lärare och externa tyckte alla tillfrågade att det var bra att ta in folk utifrån. Synpunkter som vikten av att träffa homosexuella personer gavs som ett argument för att ta in folk utifrån. Lennerhed hävdar att besök av detta slag brukar upplevas som viktigt och givande för eleverna. De unga har många frågor och funderingar kring homosexualitet och att då kunna prata med homosexuella personer utan att tala om homosexualitet som ett "ämne" uppskattas av eleverna. (Lennerhed, 1996). Detta förhållande kan analyseras utifrån Jakobsons modell. Den externa representerar den emotiva funktionen, och kan i egenskap av homosexuell förmedla en unik inblick i sitt meddelande. Detta visar sig ha betydelse för den kontativa funktionen, dvs. meddelandets effekt på mottagaren (Fiske, 1993). Eleverna får en starkare upplevelse genom att möta homosexuella personligen.

Vidare synpunkter var från lärarhåll att det är bra att ta in en expert på området som jobbar mot unga människor, och att det är bra att besöka ungdomsmottagningen. Synpunkter från externt håll var att det kan vara bra att ta in en expert för att tala om den fysiska aspekten av sex, då denna del kan kännas svår för en lärare utan rätt utbildning. Även här gör sig Jakobsons modell av kommunikationsteorin gällande, genom begreppet *den referentiella funktionen*. Genom att använda sig av externa som representerar organisationer med gott anseende, så kommer kommunikationen att präglas av en ansträngning att vara "sann" eller sakligt riktig. Detta kommer i sin tur att speglas i

hur funktionen kontativt kommer att påverka eleverna genom att de vet att informationen kommer från experter (Fiske, 1993).

6.2 Tema 2

6.2.1 Hur kan man arbeta för att minska gapet mellan kunskap-handling?

6.2.1.1 Elevers mognad

En synpunkt från en del lärare och externa är att de tror att gap kan uppstå på grund av elevernas olika mognad. Utifrån Jakobson modell kan man här se ett problem att kunna uppnå den förväntade effekten, dvs. den kontativa funktionen, hos eleverna. Anledningen är att eleverna inte kan ta till sig informationen om de inte är mogna för den. Detta problem kan enligt de tillfrågade lösas genom att ge sexualkunskap vid upprepade tillfällen för olika årskurser.

6.2.1.2 Förståelse av kunskap

De resonemang som förs i skolan blir många gånger hypotetiska anser både en lärare och en extern. Det som känns hypotetiskt har liten chans att förmedla *meningsfullhet*, enligt Antonovskys definition. Därför har sådana resonemang en mycket liten chans att påverka elevernas beteende, eftersom detta kräver att man har lyckats höja deras KASAM. Kunskaper i sig räcker inte, eftersom dessa bara uppfyller kriterierna för *begriplighet* (Antonovskys, 1993). Andersson-Ellström har konstaterat att ökade kunskaper inte verkar påverka beteendet (Andersson-Ellström, 1996), vilket jag ser en förklaring till i Antonovskys teorier. Den tredje komponenten *hanterbarhet* återkommer jag till i avsnitt 6.2.1.4.

En synpunkt från en lärare var att gapet mellan kunskap-handling handlar om kunskapsförmedling. Man talar om hur man kan få könssjukdomar, men diskuterar till exempel inte hur man använder en kondom rätt och ställer inte frågan varför den, mot bättre vetande, ibland inte används. Enligt Kindeberg innebär detta att man klär av begreppet kondom dess subjektiva aspekter, och att kondomen som företeelse därför inte når fram till individen mer än som ett objektivet begrepp. Istället bör man, vilket läraren tog upp, belysa dess subjektiva aspekter genom att till exempel ställa frågor som fokuserar på handlingsinriktade situationer. Detta resonemang kan sedan generaliseras till andra begrepp (Kindeberg, 1997).

6.2.1.3 Paralleller med andra företeelser i samhället

Några lärare menar att eleverna kan tycka att det är självklart att man ska skydda sig, men att det betyder inte att detta sedan kommer att ske. Vidare synpunkter för att förstå gapet kunskap-handling från några lärare var att det är bara att se hur vi människor uppför oss i samhället. Några lärare drog parallellen att det finns inte en vuxen människa som inte vet att man far illa av att röka, men ändå är det många som röker. Detta är exempel som används även av Antonovsky. Han menar att detta hänger samman med ett lågt KASAM. För att ändra detta beteende krävs ett högre KASAM (Antonovsky, 1993).

Det pekades vidare från lärarhåll att samhället i stort mer och mer verkar genomsyras av en låt-gå-mentalitet. Man blir mindre benägen att ta ansvar för sina handlingar och förlitar sig på att samhället ska göra det. Även här är Antonovskys begrepp KASAM högst användbart. Han menar att människor med högre KASAM har mer tendenser till att söka aktivt efter potentiella resurser och är i högre utsträckning villiga att utnyttja dessa (Antonovsky, 1993).

6.2.1.4 Tänkbara aktiviteter för ungdomar utanför skolans ram, där undervisning i sex och samlevnad är möjlig

Genom att ställa frågan om de tillfrågade kunde tänka sig andra aktiviteter än skolan där undervisning i sex och samlevnad är möjlig, skulle man kunna få andra idéer om hur man kan minska gapet kunskap-handling. Många tänkbara förslag kom upp såsom fritidsgårdar, invandrarorganisationer, kyrkan, malmöfestivalen m fl. Synpunkter som kom upp om varför dessa aktiviteter skulle kunna erbjuda bra undervisning i sex och samlevnad var bland annat att det är aktiviteter dit ungdomar vänder sig frivilligt. Ungdomarna försöker då aktivt göra sin fritid meningsfull, vilket kan kopplas till Antonovsky och hans definition av hög KASAM. Att förknippa kunskapsspridning med denna typ av aktiviteter skulle i så fall vara fördelaktigt för att kunskapen ska övergå i handling.

Ovan i avsnitt 6.2.1.2 diskuterades komponenterna *begriplighet* och *meningsfullhet* för eleverna. Här är det relevant att redogöra för komponenten *hanterbarhet*. Denna komponent innebär att om kunskapen ska bli till handling måste individen känna att den har *resurser* att hantera och påverka sin situation. Flertalet av lärarna brukar informera om ungdomsmottagningens existens. Denna är ett utmärkt exempel på en resurs. Uppfyllandet av *hanterbarhet* är, tillsammans med *begriplighet* och *meningsfullhet*, nödvändigt för att eleverna ska få en hög KASAM, och dessa tre komponenter behövs alltså uppfyllas för att eleverna ska handla efter sina kunskaper (Antonovsky, 1993). Andra resurser är till exempel tillgång till kondomer, vilket diskuteras nedan. Även de ovan nämnda aktiviteterna kan genom ett bra utnyttjande inom sexualupplysningen bli till resurser.

Elinor berättade att RFSU har en kampanj, www.komikondom.com, och som riktar sig mot alla individer. Detta är ett exempel på vad Jakobsons model presenterar som *poetisk* funktion och är en kämfull slogan som är enkel att till sig.

6.2.2 Vad kan man göra för att få ungdomar att ta till sig kondomen?

6.2.2.1 Undersökning av kondomen

Samtliga tillfrågade av lärare och externa finner det av vikt att eleverna själv får en kondom undersöka. Skillnader kan ses i hur detta ska gå till. En extern och en lärare fann att eleverna ska göra detta i hemmets lugna vrå, medan några lärare och några externa att avdramatisera kondomen genom lek och stöj. Med tanke på redundansens betydelse, som den framställts av Shannon och Weaver så behöver inte det ena utesluta det andra, utan ett utnyttjande av båda strategierna, i nivå B, leder till en större chans att budskapet når fram till eleverna, dvs. mottagarna i nivå C.

6.2.2.2 Varför ska man använda kondom?

En av lärarna berättar att hon brukar poängtera för killarna att det ”än så länge är deras enda säkerhet för att inte bli ofrivillig pappa”. Genom att konkretisera ett möjligt scenario subjektiveras på detta sätt kondomen, vilket enligt Kindeberg (1997) är viktigt för att begreppet ”använd kondom” ska nå fram till eleverna.

Det finns dock en fara i att denna typ av åberopande av risker tenderar att övergå till förmaningar. Denna risk, som påpekats av externa, sammanfaller med preventionsforskningens rön, där man istället vill fokusera på att utveckla det positiva i den unges liv (Skolverkets nationella granskningar, 1999). En lustfylld sexualitet förespråkas också av kärleksakuten, som i detta avseendet därför kan ses som ett utmärkt komplement till traditionell undervisning.

6.2.2.3 Tillgång av kondomer

Tillgången av kondomer handlar, som ovan diskuterats, om elevernas tillgång till det Antonovsky definierat som *resurser*. Synpunkten att skolsystemet på skolan ska dela ut kondomer innebär dessutom att begreppet kondom lyfts bort från det, enligt Kindeberg, objektiverande klassrummet (1997). En ökad tillgång gör dessutom att kondomen blir ”vardaglig” och subjektiverad.

7 Slutdiskussion

De analysverktyg som jag använt mig av kommer från vitt skilda användningsområden. Trots detta ger de en sammanhållen bild av problemet. Applicerade på materialet sätter de fingret på likheter och skillnader i de olika synpunkterna som annars är svåranalyserade. Men framförallt så framkommer en bild av hur de olika strävandena fungerar i relation till varandra och till de mål som är uppsatta, med avseende på kommunikation (Shannon och Weaver, Jakobsson) och på mottagarens benägenhet att integrera budskapet i sitt handlingsmönster (Antonovsky) och i ljuset av tidigare forskning (Kindeberg, m fl.).

Det traditionella syftet med att sex- och samlevnadsundervisning, att värna om människors hälsa, har fått ge plats åt en trend mot det känslomässiga. Om man vill nå fram till eleverna så är detta enligt alla teorier en bra strategi. När det gäller undervisningens innehåll, så var alla överens om att både de biologiska (kunskapsmässiga) och de etiska/moraliska aspekterna ska ingå. Undervisningen bör vidare vara integrerad i flera ämnen. Mindre grupper ansågs främja dialog, vilket ger effekten bra feedback. En sådan öppen och samtidigt personlig kommunikation förespråkas också av teorierna, eftersom mottagaren blir mer receptiv till budskapet. Traditionell form av undervisning är bra, men genom välja flera olika undervisningsformer så ökas redundansen, och därmed ökar chansen att nå fram med budskapet till mottagaren. När det gäller vilka lärare som ska hålla i undervisning, så kan man från Antonovskys teori dra slutsatsen att den primära frågan är om läraren har tillräckligt hög KASAM för att kunna hålla i undervisningen. Det intressanta i de externas fall är att de fyller en del funktioner i Jakobsons modell, inte självklart ingår i lärarrollen.

Problemet med ett kunskap-handling gap har flera orsaker. Elevernas mognadsgrad, applicerat i Jakobsons modell, gör det omöjligt att nå fram till alla elever vid ett och samma tillfälle. Att förmedla kunskap är i sig inte tillräckligt för att nå fram till eleven, enligt Antonovsky, varför det finns en fara i att koncentrera resurserna på att öka kunskapsutbudet. Man måste istället komplettera med att förmedla subjektiva aspekter och ge eleverna tillgång till resurser. Därför är det viktigt att man aktivt ger eleverna tillgång till resursen ungdomsmottagning. Det visar sig också att det finns flera potentiella resurser, fritidsgårdar med mera, som kan utnyttjas i högre grad än vad som görs idag. En resurs med en speciell status är kondomen, som det är särskilt angeläget att ge subjektiv innebörd. Om eleverna känner att kondomen är ett meningsfullt verktyg så kommer detta, i kombination med en god tillgång, bli en mycket värdefull resurs.

8 Källförteckning

8.1 Referenser

- Andersson-Ellström, Agneta (1996) *Sexuality and Sexually Transmitted Diseases in Young Women*, Göteborg
- Bygdeman, Marc och Lindahl, Katarina (1994) *Sexualupplysning och reproduktiv hälsa under 1900-talet i Sverige: betänkande*, Stockholm, Fritze
- Centerwall, Erik (1995) *Kärlek känns! Förstår du – Samtal om sexualitet och samlevnad i skolan*, Stockholm, Gotab
- Denscombe, Martyn (1998) *Forskningshandboken - för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*, Lund, Studentlitteratur
- Fiske, John (1993) *Kommunikations teorier En introduktion*, Borås, Centraltryckeriet, 3 uppl.
- Forsberg, Margareta (2000) *Ungdomar och sexualitet- en kunskapsöversikt år 2000: Rapport 2000:15* Folkhälsoinstitutet, Stockholm, Graphium Norstedts Tryckeri
- Jarlbro, Gunilla (1997) *Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan: Rapport 1997:18* Folkhälsoinstitutet, Stockholm, Norstedts
- Kindeberg, Tina (1997) *Undervisningens möjligheter att förändra elevernas tänkande inom området aids och sex*, Lund, Studentlitteratur
- Lennerhed, Lena (1996) *Att förebygga oönskade graviditeter och sexuellt överförda sjukdomar: Rapport 1996:115*, Stockholm, Norstedts
- Ovidius, Publius O. Naso (ca 5 f. Kr.) *Konsten att älska*, Svensk översättning av Elia Janzon (1925), Uddevalla (1983), Bohusläns Grafiska AB
- Roos, Hans-Edvard (1984:2) *Frågeteknik för kvalitativa intervjuer – en sammanställning*, Lunds Universitet, Socialhögskolan
- Sandström, Birgitta (1995) *Ungdomssexualitet som undervisningsämne och forskningsområde*, Växjö, Grafiska punkten

8.1.1 Tidskriftsartiklar

- Allen, Louisa (2001) Closing Sex Education's Knowledge/Practice Gap: the reconceptualisation of young people's sexual knowledge, *Sex Education*, Vol. 1 (2), pp. 109-122.
- Antonovsky, Aaron (1993) The Sense of Coherence as a Determinant of Health, Beattie A. Et al. (eds.), *Health & Wellbeing*, a reader, 202-211. London, MacMillan

8.1.2 Officiella tryck

Skolverkets Nationella granskningar (1999) Dnr 99:208

8.2 Övriga Källor

8.2.1 Dagstidning

Sydsvenskan (torsdag 20 mars 2003) *Tonårsaborter ökar kraftigt*, A-delen sid 10

8.2.2 Internet

Socialstyrelsens hemsida <http://www.socialstyrelsen.se>, 2003-04-05, Använt material för beräkning 1.1, *Aborter i Sverige 2002 januari – juni, Epidemiologiska centrumets statistik över legala aborter*

Skolverkets hemsida <http://www.skolverket.se>, 2003-03-28, *Lpo 94*

Riksförbundet för sexuellupplysnings hemsida www.rfsu.se, 2003-08-31

Noaks Arks hemsida www.noakark.redcross.se, 2003-08-31

Kärleksakutens hemsida www.karleksakuten.se, 2003-08-31

8.2.3 Intervju, besök

Anna Wennerholm (Kärleksakuten, Lund). Bandinspelad intervju den 2 april 2003.

Moa Linnér (Kärleksakuten, Lund). Bandinspelad intervju den 3 april 2003.

Elinor Hansson (RFSU, Malmö). Bandinspelad intervju den 7 april 2003.

Björn Svensson (Lärare, Rönnaskolan, Malmö). Bandinspelad intervju den 7 april 2003.

Peter Månsson (Noaks Ark, Malmö). Bandinspelad intervju den 7 april 2003.

Kerstin Orling (Lärare, Tunaskolan, Lund). Bandinspelad intervju den 11 april 2003.

Annika Sommarin (Lärare, Fäladsgården, Lund). Bandinspelad intervju den 23 april 2003

Anneli Gredeby (Lärare, Tunaskolan, Lund). Bandinspelad intervju den 28 april 2003

8.3 Bilaga

Bilaga 1. Intervjuformulär

1. Vad anser du vara syftet med sex- och samlevnadsundervisning?
2. På vilket sätt är det skolans sak att undervisa i sex- och samlevnad?
3. I vilka former ska undervisningen bedrivas?
4. Vem ska hålla i undervisningen?
5. Vad är det som ska ingå i undervisningen?
6. Vilket underlag får du från dina uppdragsgivare? Är denna tillräcklig?
7. Vad vet ni om andra organisationers verksamhet?
8. Finns det ett samarbete mellan skola och frivilligorganisationer? I så fall hur ser det ut?
9. Finns det andra tänkbara typer av aktiviteter där ungdomar deltar som kan tänkas kunna undervisa i sex och samlevnad?
10. Forskning har visat att ungdomar idag har kunskap men använder ändå inte prevention. Tankar kring att överbrygga gapet mellan kunskap – handling?
11. Hur ska man göra för att få ungdomar till att ta till sig (subjektivera) kondomen?